

ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

БІБЛІОТЕКА
СВІТОВОЇ
ЛІТЕРАТУРИ

Нацуме
СОСЕКІ

■

ВАШ ПОКІРНИЙ СЛУГА КІТ

Харків
«ФОЛІО»
2023

Розділ I

Я — ваш покірний слуга кіт, просто кіт, без імені. Не пам'ятаю, де я з'явився на світ. Пригадую тільки, що нявкав у якомусь темному й вогкому кутку. Саме там уперше й побачив людину. Пізніше я довідався, що то був сьосей¹, один з тих, які належать до найжорстокішого людського поріддя. Кажуть, ті розбишаки іноді ловлять нас, смажать і пожирають. Однак тоді я нічогісінько лихого не підозрював, а тому й не злякався. Щоправда, я почував себе не дуже зручно, коли хлопчисько мене схопив і підняв високо догори. Але, трохи оговтавшись, я взявся роздивлятися його — що не кажіть, а це була моя перша зустріч з людиною. Вже тоді я подумав, що людина — химерна істота. І цієї думки я не зрікся й досі. От хоч би обличчя. Там, де його мала б прикрашати м'яка шерсть, воно голісіньке, як металевий чайник. Потім мені доводилось бачити безліч котів, але такої потвори серед них я не зустрічав. Якби ж то тільки це! А то ж посеред обличчя людини випинається якийсь нарід, а з його отворів раз по раз валить клубами дим, такий ядучий, що я мало не задихнувся. Тільки нещодавно я дізнався, що це дим тютюну, який люди люблять курити.

Таки довгенько я просидів у доброму настрої на руках у хлопчиська. Та раптом мене закрутило. Я не міг збагну-

¹ *Сьосей* — хлопець на побігеньках в учителя, адвоката, лікаря, що службою заробляє на оплату за навчання у школі.

ти, що сталося: чи то хлопчисько рухається, чи навпаки — я, в усякому разі голова пішла обертом, у животі занудило. «Пропав», — майнула думка, і тієї ж миті я гепнувся на землю, що аж в очах потемніло. Що було досі, я пам'ятаю, а от що сталося потім, далєбі, не пригадую.

Коли я опритомнів, хлопчиська поблизу вже не було. Не було також нікого з моїх численних одноплеменців. Навіть моя люба матінка десь зникла. Я опинився в незнайомому місці, надміру яскраве світло сліпило очі. «Що за диво? Куди це я потрапив?» — подумав я й рушив поповзом, з кожним порухом відчуваючи нестерпний біль, адже піді мною тепер була не м'яка солома, а колюче пагіння молодого бамбука.

Нарешті я видобувся з бамбукових заростей й опинився на березі величенького ставка. Тут я присів і заходився розмірковувати, що його робити далі. Але нічого путнього на думку не спадало. Незабаром я вирішив, що, як заскімлю, хлопчисько почне шукати. «Няв, няв», — почав був я, та ніхто не з'являвся. Тим часом від ставка потягло прохолодою. Сонце опускалося за обрій. Дошкуляв голод. Я так охляв, що не міг навіть плакати. «Треба шукати хоч якусь їжу», — вирішив я й поплентав уздовж берега. На серці було тяжко. Я насилу повз, повз і, нарешті, цілком несподівано відчув запах людського житла. «Якщо туди заберуся, то, може, хто й зарятує», — подумав я і через дірку в огорожі заповз у чийсь двір. Дивна все-таки річ — доля: якби не було того отвору, довелося б мені вмерти з голоду десь у рові. Правду кажуть: «Ніхто не знає, що його на світі чекає». Через ту діру я ще й досі ходжу в гості до сусідки Міке. Отож пробрався я у двір, але ж що робити далі? Тим часом надворі споночило, похолоднішало, закрапав дощ, а живота підтягло зовсім. Де вже тут баритися! І я подався далі, де принаймні можна було знайти тепло й світло. Тепер я знаю, що тоді я надібав людську оселю. Там мені знову випало зустрітися з людиною, тепер вже іншою, не з хлопчиськом. Зі служницею. Вона повелась зі мною ще бруталніше, ніж хлопчисько: щойно

вздріла мене, схопила за загривок і вишпурнула надвір. «Ну, це вже занадто», — подумав я і заплющив очі, довіривши свою долю небу. Однак голод і холод були нестерпні, а тому, скориставшись з того, що служниця відвернулася, я знову прослизнув до кухні. Мене тут же викинули. Пригадую, що я не раз і не два прокрадався у будинок, але відразу опинявся під дощем — мене щоразу викидали. Вже тоді впеклася мені та служниця. Якось недавно я поцупив у неї сайру і дуже втішився — що не кажіть, а таки помстився! Коли вона востаннє схопила мене, намірившись вишпурнути, з'явився господар дому.

— Що за галас? — спитав він.

Не випускаючи мене, служниця обернулася до господаря.

— Вже ради нема... Оця приблуда все лізе й лізе до кухні...

Не знаю, що й робити...

Господар, покручуючи чорне волосся під носом, якийсь час приглядався до мене, а потім мовив:

— Коли так, то нехай залишається у нас. — І знову вернувся у кімнату.

Видно було, що він не з говірких. Служниця неохоче впустила мене в кухню. Отак я знайшов притулок у цьому будинку.

З господарем мені рідко випадає зустрічатися. За фахом він, здається, вчитель. Прийшовши зі школи, він на цілий день замикається в кабінеті й майже не виходить. «Ото працелюб!» — думає челядь. А він лиш удає такого, бо насправді він не такий трудівник, як їм здається. Інколи я крадькома зазираю у кабінет і бачу, як він серед білого дня спить, пускаючи слину на розгорнуту книжку. Господар слабує на нетравлення шлунка, тому шкіра в нього блідо-жовтава, а тіло мляве. Проте їсть він чимало. А наївшись донесхочу, п'є Такадіастазу¹. Потім іде в кабінет і розгортає книжку. Прочитавши кілька сторінок, засинає, пускаючи на книжку слину. Таке повторюється щовечора. Хоч я й кіт, а проте іноді думаю:

¹ *Діастаза* — лікувальний засіб для поліпшення травлення.

«Ото добре вчителям! Був би я людиною, неодмінно вивчився б на вчителя. І кіт працював би на такій посаді: ти собі спиш, а служба йде». А спробуйте його спитати, то він вам скаже, що важчої, прикрішої роботи нема на світі. В усякому разі, він не забуває пожалітися на неї, коли приходять друзі.

Відтоді, як я оселився у цьому будинку, всі, крім господаря, обходяться зі мною безжалісно. Куди б не пішов, усі мене штурхають, а щоб погратися — ніхто і не думає. Досі навіть ймення не дали — ось як мене цінують. Тому-то я й намагаюсь якомога ближче триматися господаря — то ж він прихистив мене. Вранці, коли господар переглядає газету, я вмоцуюсь йому на колінах, удень, коли він засинає після обіду, вилізаю йому на спину. І це не тому, що я обожаю господаря, — просто мені більше ні з ким водитися. Невдовзі я обжився й узяв собі за звичку вранці спати на місяціцу¹, увечері — на kotaцу², а в погідний день відпочивати на веранді. Та найбільш я люблю залізти в постіль до дітей й спати з ними цілу ніч. Одній господаревій доньці п'ять, другій — три роки, сплять вони разом в одній кімнаті. Я намагаюсь знайти між ним хоч якийсь куточок для снання, але, крий Боже, щоб хтось з дівчаток прокинувся, — тоді лиха не оберешся. Серед ночі, коли всі сплять, вони як заверещать, як заплачуть, — особливо менше вередливе насіння: «Кіт, кіт!». Звісно, від того вереску схоплюється з постелі хворий нервовий господар й вибігає із суміжної кімнати. От, приміром, зовсім недавно за таку витівку він дошкульно молоснув мене лінійкою по заду.

Чим довше я живу серед людей, чим уважніше приглядаюсь до їхньої поведінки, тим більше переконуюсь, що вони істоти свавільні, нестерпно примхливі. А про дітей, з якими

¹ *Месібіцу* — барильце з покришкою для зберігання вареного рису.

² *Kotaцу* — жаровня, розміщена в заглибині підлоги, поширений в Японії засіб опалення.

іноді сплю, шкода й мови. Забандюються їм, то вони тебе і перевернуть, і на голову накинуть мішечок, і жбурнуть на долівку, і штовхатимуть на вогонь. А от коли я наважусь постояти за себе, вся родина кидається за мною в погоню. Яюсь цими днями, коли я трошки погострив кігті об мату, господиня страшенно розгнівалась і відтоді не пускає мене у світлицю. Їй і гора мало, що хтось гибіє у кухні на холоді!

У будинку навкоси від нас мешкає шановна Сіро-кун¹. Щоразу, здивавши мене, вона повторює: «Нема на цім світі істоти безжаліснішої за людину». Сіро-кун нещодавно привела четвірко, схожих на кульки, кошенят. Та вже на третій день, кажуть, хлопчисько з поріддя сьосеїв потопив усіх чотирьох у калюжі на задвір'ї. Крізь сльози докладно розповівши про своє нещастя, Сіро-кун сказала, що нам треба боротися з людьми, до ноги винищити їх, якщо хочемо забезпечити собі щасливе родинне життя, коли любов між батьками й дітьми не матиме жодних перепон. Гадаю, це слушне зауваження. А Міке-кун, теж сусідка, обурено додала: «Люди не мають жодного уявлення про право власності». Від діда-прадіда у нас, котів, заведено: якщо хто перший знайде чи то голову засушеної сардини, чи то черевце кефалі, той і має право з'їсти свою здобич. А коли хто порушить це правило, то у боротьбі з ним вдаються до сили. Люди ж, видно, цього не розуміють і завжди відбирають у нас ласий шматок, силоміць позбавляють нас того, що справедливо належить нам. Сіро-кун мешкає у будинку військового, господар Міке-кун — адвокат. Що ж до мене, то я живу в родині вчителя, а тому можу бути більшим оптимістом, ніж мої знайомі одноплемєнці. Аби тільки мені не погіршало. Все одно людському пануванню буде край. Отож наберімося терпцю й зачекаймо, поки настане котяча епоха.

Коли вже зайшлося про людські примхи, то я розповім, як мій господар через свою кепську вдачу вклепався в халепу.

¹ Кун — звертання до молодшого або рівного за віком чи станом.

Він ніколи не вирізнявся своїми здібностями з-поміж інших людей, а проте за все хапався: то напише хайку¹ й відішле до часопису «Зозуля», то в «Ранкову зірницю» пошле вірші в новому стилі або ж набазграє повну помилок статтю англійською мовою. То захопиться стрільбою з лука, то вчиться співати утаї² або ж цигикає на скрипці. Але, на жаль, нічого путнього він не досягає, хоч, незважаючи на хворий шлунок, з усім запалом віддається цим заняттям. Навіть у туалеті виспівує свої утаї. За те сусіди й прозвали його «паном Туалетом», а йому й байдуже, він знай мугикає собі: «Я хоробрий Тайра Мунеморі»³. А всі регочуть: «Ач, який Тайра знайшовся!»

Одного разу — якраз у день платні, через місяць, як я оселився в родині вчителя, — я аж розгубився, побачивши, що схвильований господар вернувся зі школи з великим пакунком. «Що б то могло бути?» — думав я. А виявилось, що господар купив акварельні фарби, пензель і ватманський папір. Відтоді він полишив хайку, утаї, а вирішив будь-що стати художником. Наступного дня в своєму кабінеті господар узявся до малювання. Так ревно працював, що навіть забув про пообідній сон. Та коли люди подивилися на його картину, ніхто не міг второпати, що ж там зображено. Та й він, мабуть, зрозумів, що в нього нічого не виходить.

Якось я підслухав розмову з одним його приятелем, здається, мистецтвознавцем.

— Щось у мене нічого путнього не виходить, — признався господар. — Глянеш було на чужу роботу — ну, здається, що там! А от коли сам берешся за пензель... Важко!..

— Спочатку завжди так, — приятель дивився на господаря поверх окулярів у золотій оправі. — Та й, зрештою,

¹ *Хайку* — вірш на 17 складів.

² *Утаї* — пісня, виконувани речитативом під час вистав класичного театру «Но».

³ *Тайра Мунеморі* — персонаж однієї з п'єс театру «Но».

навряд чи можна намалювати добру картину, коли твоя уява обмежена стінами кабінету. Ось послухай, як у давнину висловився великий італійський майстер Андреа дель Сарто¹: «Якщо хочеш намалювати справжню картину, зображуй все, що бачиш у природі. На великій живій картині природи є все: і мерехтіння зірок на небі, і блиск роси на квітах, і бистрокрилі птахи, і прудконогі звірі, і золотаві рибки в ставку, і змерзле гайвороння на безлистому вітті зимових дерев». Якщо хочеш стати художником, може, і ти спробував би малювати з природи?

— Оце так! Невже Андреа дель Сарто справді так сказав? А я й не знав. Звісно, він має слушність. Саме так і треба робити, — аж надто захоплено погодився господар.

За окулярами в золотій оправі ковзнула глузлива посмішка.

Наступного дня, як звичайно, я вийшов на веранду й, зручно вмостившись, задрімав. Господар теж вийшов з кабінету (в цю пору дня такого з ним ще не бувало) і, ставши позад мене, щось ревно заходився робити. Коли я раптом прокинувся і на хвильку розплющив очі, то побачив, що він старанно втілює заповіді Андреа дель Сарто. Я мимоволі усміхнувся. Господар спіймався на гачок приятеля і для початку взявся малювати мене. Я вже трохи поспав, і мені дуже кортіло потягтися й позіхнути. Та господар працював із запалом, і я зрозумів, що, ворухнувшись, зведу нанівець його роботу, отож терпів, поки терпілося. Господар уже накидав на папері обриси мого тіла й оце розмальовував мордочку. Признаюсь, як кіт, я не можу похвалитися винятковою вродою: ні зростом, ні шерстю, ані рисами мордочки я не перевершую своїх побратимів. Та хоч яка пересічна моя зовнішність, я нізащо не погоджуся, що схожий на страховисько, яким мене зображував у цей час господар. По-перше, я зовсім іншої масті. У мене, як у перського кота,

¹ *Андре дель Сарто* (1486—1531) — італійський художник епохи Відродження.

ясно-сіра шкура з жовтуватим полиском і з чорно-блискучими, наче лак, плямками. Що-що, а це кожному видно. Проте на господаревій картині я не був ні жовтий, ні чорний, ні сірий, ні брунатний. Та якби ж то тільки це! А то ж на картині не було навіть натяку на ці кольори! Сказав би, шкура мала якесь своєрідне, незрозуміле забарвлення. Та найбільше мене вразили очі. Їх просто не було. Власне, це цілком слушно, бо господар малював мене сонного. Але щоб хоч якийсь натяк на очі — як не силкуйся, ніяк не добереш, чи намальований кіт сліпий, а чи спить. І я подумав собі: «Нехай той Андреа дель Сарто каже що завгодно, а картина ні к бісу!» Однак треба віддати належне завзяттю, з яким працював господар. Я намагався не ворухитись, але мала нужда не давала мені всидіти. Я весь напружився і мені уривався терпець. Хоч-не-хоч, а довелось забути про етикет: простягнувши вперед лапи й пригнувши голову, я солодко позіхнув. Після цього вже зайве вдавати сумирного — все одно я збив господаря з плигу. Тому я підвівся і неквапливо подався на задвірок. Тут же пролунав розпачливий господарів крик: «О, сто чортів!». Коли він когось лає, то неодмінно вигукує: «О, сто чортів!». Це його звичка; зрештою, він і не знає інших прокльонів. А я собі подумав: «Якби ти знав, скільки я витерпів, то не кричав би «О, сто чортів!», — все-таки воно нечемно. Звісно, господар бурчить і коли я видряплююсь йому на спину, але я не ображаюсь, якщо на його обличчі видно хоч трошки доброти. Однак він ще жодного разу не зважив на мої бажання. От і тепер вилаяв, коли мені закортіло до вітру. Хіба ж це справедливо? Взагалі з давніх-давен люди хизуються силою. І невідомо, до чого вони дійдуть, якщо не з'являться сильніші істоти і не почнуть знущатися з них самих.

Якби людське свавілля цим і обмежувалося, ще б нічого. Але ж я знаю й випадки, коли людська несправедливість досягає куди більшого розміру. За нашим будинком є не-

личкий, площею в кілька цубо¹ сад чайних кущів. Там завжди можна знайти чисту, зігріту сонцем місцинку. Коли діти зчиняють галас і вдома годі відпочити, коли я нуджусь або дошкуляє голод, я шукаю там розради й спокою.

Одної погожої осінньої днини, десь о другій годині пополудні, трохи відпочивши після обіду, я вийшов прогулятися й забрів у садок. Неквапом проходив повз чайні кущі, обнюхуючи, аж поки не дістався паркана, що огорожує сад із заходу. Пригнувши до землі засохлий кущ хризантеми, там міцно спав здоровенний котяра. Простягшись усім тілом, він голосно хрпів — не прокинувся навіть тоді, коли я підступив майже впритул, — може, не помітив або вдавав, що йому байдуже, Це ж зухвальство прокрастися в чужий двір й спокійнісінько вилежуватись! Я аж позаздрив його відвазі. Кіт був увесь чорний, як смола. Полудневе сонце щедро пестило його своїм промінням, і, здавалося, в м'якій шерсті kota спалахують невловимі іскринки. Кіт мав таку величну поставу, що його можна б назвати імператором котів. Напевне, удвічі більший за мене. Поки я, вражений красою незнайомця, забувши про все на світі, стояв як укопаний і роздивлявся його, легенький осінній вітровий гойднув звислою над парканом гілкою фірміани й кілька листочків з легким шерхотом упали на кущі хризантеми. Імператор котів ураз розплющив великі круглі очі. Ця хвилина закарбувалася мені на все життя. Його очі виблискували прекрасніше за бурштин, який так цінують люди. Чужак не ворушився. Очима, що зі своїх глибин немов випромінювали потоки світла, спинившись на моєму мізерному лобі, він запитав:

— А ти, власне кажучи, хто такий?

Я відразу подумав; що як на імператора, то ці слова трохи загрубі, але в його голосі вчувалася сила, що примусила б здригнутися навіть собаку, і тому, охоплений страхом,

¹ Цубо — міра площі, 3,3 кв. м.

я змовчав. Однак і мовчати було небезпечно. Отож якомога спокійніше я відповів:

— Я — кіт. Просто кіт, без імені.

Серце моє закалатало швидше, ніж будь-коли.

Чужак зневажливо промовив:

— Що? Кіт? Казна-що, а не кіт... А де ж ти живеш?

«І нахаба ж», — подумав я і відповів:

— У будинку тутешнього вчителя.

— Я так і подумав. Недарма ти такий хирлявий, — пихато провадив своєї котячий імператор.

Судячи з його манери висловлюватися, я виснував, що він не з порядної сім'ї. Але він був гладкий, вгодований — одразу видно, що живе в достатку й їсть досхочу. Я й собі не втримався:

— А ти звідки?

— Я — Куро, живу в сім'ї рикші, — гордовито відповів той.

У нашій околиці той Куро вславився як страшенний бешкетник. Він був дужий, погано вихований, одне слово, виріс у рикші. З таким не те що ніхто не хотів знатися, а навпаки, усі його остерігалися. Коли він назвав своє ім'я, мені стало моторошно, та водночас я відчув до нього зневагу. Щоб з'ясувати, наскільки він неосвічений, я спитав:

— А як ти гадаєш, хто кращий: рикша чи вчитель?

— Звісно, мій господар, він сильніший. А твій — сама шкіра й кістки.

— Ти теж, мабуть, сильний. У рикші, видно, тебе добре годують.

— Ти ще не знаєш мене! Я всюди добуду собі попоїсти. А ти далі чайних куців і носа не потикаєш. Ходи зі мною. Не мине й місяця, як ти поглядшаєш, нагуляєш м'язів так, що й не впізнаєш себе.

— Гарзд, але вже іншим разом складу тобі товариство, тільки не зараз. Та й як-не-як, а вчителів будинок просторіший за оселю твого рикші.

ЗМІСТ

Розділ I	3
Розділ II	20
Розділ III	78
Розділ IV	129
Розділ V	161
Розділ VI	193
Розділ VII	228
Розділ VIII	262
Розділ IX	300
Розділ X	336
Розділ XI	381